

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.1>

ГЕНДЕРНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ЇХ РОЗВИТОК У СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ

GENDER TRADITIONS OF THE UKRAINIAN PEOPLE AND THEIR DEVELOPMENT IN THE CURRENT CONDITIONS OF STATE RECONSTRUCTION

Даниленко Л.І.,*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри парламентаризму**Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***Гошовська В.А.,***доктор політичних наук, професор,
завідувачка кафедри парламентаризму**Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Охарактеризовано залежність між гендерною демократією, як системою сформованих та законодавчо закріплених рівних прав і можливостей волевиявлення жінок і чоловіків, та економічним розвитком держави. Встановлено, чим вищий рівень внутрішнього валового продукту в державі, тим нижчий індекс гендерного розриву, який включає критерії економічної участі, розширення прав і можливостей у політиці, рівня освіти, доступу до системи охорони здоров'я, тривалості життя.

З'ясовано, що в Україні принцип гендерної рівності має історичний досвід свого становлення, ґрунтується на традиції українського народу щодо паритетного становища обох статей у сім'ї, суспільстві та державі, залежить від способу організації політичної влади в державі, рівнів демократичності та зрілості суспільства.

Визначено й охарактеризовано етапи історичного досвіду становлення української моделі гендерного паритету, пов'язані з політичним устроєм держави: гендерна економічна рівноправність жінки і чоловіка; утвердження стереотипу нерівності у суспільній свідомості; зникнення політичної гендерної рівноправності в українському суспільстві; боротьба за гендерну рівність; встановлення пропорційного представництва жінок у владних структурах; розвиток нових гендерних практик та відмова від формального представництва жінок у владних інституціях.

Визначено й обґрунтовано чинники сприяння розвитку гендерних традицій українського народу в аспекті реалізації сучасної гендерної політики України в умовах повоєнного відновлення і виконання Цілей сталого розвитку, серед яких – розвиток критичного, гнучкого, толерантного мислення; подолання гендерних стереотипів; формування відповідального ставлення до виконання гендерних зобов'язань.

Зазначено, що розв'язання гендерних проблем в Україні вимагає від парламентарів, керівників держави, публічних службовців нових професійних знань і професійного аналізу гендерної проблематики, що є перспективним напрямом наукових досліджень.

Ключові слова: гендерна політика, гендерні традиції, гендерна рівність, гендерні стереотипи, гендерні зобов'язання, демократія, паритетність, публічна влада, парламентаризм.

The dependence between gender democracy is characterized as a system of formed and legally enshrined equal rights and opportunities for expression of will of women and men, and economic development of the state. It was established that the higher the level of gross domestic product in the state, the lower the gender gap index, which includes criteria for economic participation, empowerment in politics, level of education, access to the health care system, and life expectancy.

It was found that in Ukraine the principle of gender equality has a historical experience of its formation, is based on the tradition of the Ukrainian people regarding the parity position of both sexes in the family, society and the state, depends on the way political power is organized in the state, levels of democracy and maturity of society.

The stages of the historical experience of the formation of the Ukrainian model of gender parity, related to the political system of the state, are defined and characterized: gender economic equality of women and men; affirmation of the stereotype of inequality in public consciousness; the disappearance of political gender equality in Ukrainian society; struggle for gender equality; establishment of proportional representation of women in power structures; development of new gender practices and rejection of formal representation of women in power institutions.

The factors contributing to the development of the gender traditions of the Ukrainian people in the aspect of the implementation of the modern gender policy of Ukraine in the conditions of post-war recovery and the implementation of the Sustainable Development Goals have been determined and substantiated, among which – the development of critical, flexible, tolerant thinking; overcoming gender stereotypes; formation of a responsible attitude towards the fulfillment of gender obligations.

It is noted that solving gender problems in Ukraine requires new professional knowledge and professional analysis of gender issues from parliamentarians, state leaders, and public servants, which is a promising direction of scientific research.

Key words: gender policy, gender traditions, gender equality, gender stereotypes, gender obligations, democracy, parity, public power, parliamentarism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. XXI століття практично характеризується глобальністю гендерного підходу в усіх справах демократичних держав світу, більшість із яких усвідомлюють принцип паритетності як важливий критерій зрілості суспільства, в якому забезпечується справедливість, рівність, свобода, народний суверенітет.

Сучасний суспільно-економічний прогрес стимулює розвиток гендерної демократії, яка сприяє встановленню паритетності між чоловіками і жінками в усіх сферах життєдіяльності держави, утворює фундаментальні права і свободи людини і громадянина, створює найкращі можливості для індивідуального й суспільного розвитку гуманістичних цінностей. Ступінь демократичності й зрілості суспільства характеризуються ставленням суспільства до всіх її громадян і до кожного окремо.

Ця проблематика лежить у сфері інтересів ООН. Їй приділено достатньо уваги міжнародною спільнотою: від Загальної декларації прав людини (1948), Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (1967), Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок (1993), Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки, Цілей розвитку тисячоліття ООН (2001 р.), до Глобальних цілей сталого розвитку ООН (2015 р.), які ухвалені з метою досягнення спільного кращого майбутнього для всіх держав світу і виступають «універсальним закликом до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року всі люди жили в мирі і достатку» [14].

Україна приєдналась до виконання зазначених міжнародних актів і затвердила Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, серед яких «досягнення гендерної рівності в усіх сферах життєдіяльності».

Вважаємо, що досягненню цієї цілі сприятиме збереження гендерних традицій українського народу та їх подальший розвиток у сучасних умовах повоєнного відновлення нашої держави, що забезпечується чинною нормативно-правовою базою щодо реалізації глобальної гендерної політики в Україні, яка включає, починаючи з 2002 року по 2020 рік, 27 законів України, 9 Указів Президента України, 67 розпорядчих документів Кабінету Міністрів України [4]. Однак, така

кількість нормативно-правових актів не вирішила всіх питань нерівності статей і забезпечення гендерної демократії в державі в цілому і в системі публічної влади, зокрема.

Тому визначена нами тема дослідження залишається актуальною і потребує подальшого обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині активізувалась вітчизняна наукова спільнота в обґрунтуванні питань гендерної демократії. Серед них визначаємо праці: Сичової В.В. і Гонюкової Л.В. [3], в якій наголошено на необхідності застосування методу «ЗР» для гендерного аналізу проблем і особливостей державного управління суспільним розвитком в умовах війни, а також приділено увагу питанню поглиблення горизонтальної гендерної сегрегації праці, яка виникла внаслідок евакуації й еміграції жіночої частини населення України під час широкомасштабного вторгнення рф в Україну з 24 лютого 2022 року; Бучина М.А. і Данчука Г.Д. [1 – 2], в яких наголошено на тому, що в багатьох країнах світу існує гендерна диспропорція, усунення якої потребує запровадження спеціальних нормативно-правових та інституційних механізмів, серед яких гендерне квотування та реалізація Цілей сталого розвитку ООН і їхній вплив на рівень демократії.

Важливими для нашого дослідження у зазначеній проблематиці є також праці І.Грицай, К.Левченко, О.Суислової, І.Тукаленко та ін., які визначають проблеми в аспекті розвитку гендерної чутливості соціальної держави, подальшої інституціоналізації гендерної політики в державі, гендерних особливостей парламентської діяльності в Україні, гендерної рівності в системі органів державної влади України та ін. в різних наукових галузях – політології, державному управлінні, праві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах воєнної агресії рф проти України особливо гострим постає питання щодо збереження і розвитку українських національних традицій, серед яких, зокрема і *гендерна традиція*, пов'язана з рівноправним ставленням до всіх членів родини. **Метою** дослідження визначено аналіз гендерних традицій українського народу в історичній ретроспективі та обґрунтування чинників сприяння їх розвитку в сучасних умовах повоєнного відновлення України і виконання Цілей сталого розвитку. Дана мета реалізується через виконання наступних **завдань:**

розкриття сутності індексу гендерного розриву, порівняння його показників із провідними державами світу та динамікою розвитку в Україні; аналіз гендерних традицій українського народу в історичній ретроспективі; обґрунтування чинників розвитку гендерних традицій українського народу в аспекті реалізації сучасної гендерної політики України в умовах повоєнного відновлення держави та виконання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Настав час, коли гендерна проблематика виступає *індикатором порушення й розв'язання проблеми прав людини і загалом людського розвитку в усьому цивілізованому світі* [7]. Практично в усіх державах світу з розвинутою економікою гендерна політика стала пріоритетною. За даними Світового банку і МВФ за 2018 рік першість за індексом ВВП тримають США, ЄС, Китай, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція [10]. У цих же країнах достатньо високим є і показник Індексу гендерного розриву [15], який характеризується критеріями економічної участі, розширення прав і можливостей у політиці, рівнем освіти, доступом до системи охорони здоров'я та тривалістю життя.

Щорічно Індекс гендерного розриву (The Global Gender Gap Index) вимірює Світовий економічний форум, який стверджує, що повної гендерної рівності не вдалося досягти жодній країні світу. Однак, у ТОП-10 країн за цим індексом входять Фінляндія (86,1%), Ісландія (85,8%), Норвегія (84,9%), Нова Зеландія (84%), Швеція (82,3%), Намібія (80,9%), Руанда (80,5%), Ірландія (80%), Швейцарія (79,8%), Литва (80,4%) [6].

Україна у 2021 році мала індекс гендерного розвитку 71,4% [15]. Причина такого низького показника Індексу гендерного розриву в Україні полягає, на наш погляд, у тому, що серед чотирьох зазначених критеріїв лише один – «рівень освіти» – є на достатньому місці – 27 місце в світі. Інші показники – низькі, а саме: критерій «доступ до системи охорони здоров'я та тривалість життя» – посідає 41 місце в світі; критерій «економічна участь та кар'єрні можливості» – 44 місце у світі; критерій «політичні права та можливості» – 103 місце у світі [15].

Тобто, жінки в політиці України продовжують знаходитись на низькому рівні участі порівняно з високорозвиненими демократичними державами світу. І це, не зважаючи на той факт, що в українському парламенті (Верховній Раді України) спостерігається позитивна динаміка змін: від 3% жінок у складі I-го скликання у 1990 році до 21% жінок – у складі IX скликання у 2019 році. Правда такий приріст відбувся за 29 років.

Тому ми вважаємо, що свідомість та стереотипи мислення, політична воля і відповідальне

ставлення до виконання гендерних зобов'язань є саме тими чинниками, які сприяють розвитку гендерної політики в українському суспільстві і потребують відповідного розвитку.

Вони є взаємозалежними і взаємообумовленими, про що свідчить така логіка наших міркувань:

- свідомість особистості формує її мислення, зокрема критичне, аналітичне, гнучке, толерантне, яке, в свою чергу, передбачає визнання гендерної політики в суспільстві і державі та подолання існуючих гендерних стереотипів, які виникли внаслідок різних політичних чи релігійних впливів впродовж всієї історії існування держави;

- критичне, аналітичне, гнучке, толерантне мислення особистості спрямовує її до прийняття вольових самостійних рішень – таких, що передбачають використання додаткових емоційних, інтелектуальних, фізичних, моральних та інших зусиль і формують відповідні вміння;

- вміння приймати вольові самостійні рішення особистістю сприяють формуванню в ній відповідального ставлення до будь якої поставленої управлінської задачі, зокрема пов'язаної з вирішенням прийнятих гендерних зобов'язань державою, громадою, особою.

Така залежність між свідомістю, стереотипами мислення та волею особистості розкриває доволі складний механізм формування відповідального ставлення посадових осіб органів влади (державної, місцевої, представницької) до реалізації будь яких проблем, зокрема й тих, що пов'язані з гендерною політикою та її розвитком.

Нами визначено основні етапи історичного досвіду становлення української моделі гендерного паритету, охарактеризованого вітчизняними науковцями [12], які супроводжувалися відповідною боротьбою українського народу за гендерну рівність, що є характерною гендерною традицією.

Перший етап історичного досвіду становлення української моделі гендерного паритету характеризується гендерною *економічною рівноправністю* жінки і чоловіка в сім'ї, що мала місце з давніх язичницьких часів і у дохристиянську добу Русі і набула звичаєвого статусу. У цей період майно дружини включалося в загальну сімейну власність, у володінні якою вона мала рівні права з чоловіком і дітьми.

Другий етап ми визначаємо, як такий, що характеризується *утвердженням стереотипу нерівності* у суспільній свідомості на Русі у зв'язку з прийняттям християнства, який суттєво змінив соціальний статус жінки у державі, суперечив українському звичаєвому праву і мав відповідний супротив в українському суспільстві.

Третій етап характеризується *зникненням політичної гендерної рівноправності* в українському суспільстві у зв'язку з втратою автономії Гетьманщини у складі Російської імперії та підпорядку-

ванню української православної митрополії російському патріархатові.

Четвертий етап характеризується *боротьбою за гендерну рівність* у Російській імперії і в Україні під впливом ідей Французької революції 1789 року та Просвітництва. З'являється новий тип жінок, готових брати участь у суспільному житті. Серед них, Леся Українка – творець і представник національної концепції соціал-демократії, розробленої на українському ґрунті, в українських обставинах і в українській атмосфері, яка стверджувала ідеї рівності прав чоловіків і жінок в суспільній думці [5] та Софія Русова – гендерний ідеолог Української Народної Республіки, в Конституції якої було визнано рівність прав і обов'язків між чоловіком і жінкою, тоді як жодній країні світу такого конституційного положення не існувало [12].

П'ятий етап характеризується *встановленням пропорційного представництва жінок у владних структурах* у період радянської доби, яке регулювалось вищими органами державної влади, що підтверджувалось рівністю прав чоловіків і жінок у Конституціях УСРР (1919 р.), УСРР (1929 р.), СРСР (1936 р.), УРСР (1937 р.), СРСР (1977 р.), УРСР (1978 р.).

Шостий етап у період незалежності України характеризується новими *гендерними практиками, створенням вільної конкуренції в боротьбі за владу в державі і відмовою від формального представництва жінок у владних інституціях*, яке зазнало поразки у перших вільних виборах до Верховної Ради України у 1990 році (з 51% жінок практично в усіх органах державної влади в радянській Україні до 3% у Верховній Раді України I скликання), але в подальшому набуло свого позитивного розвитку.

Визначені етапи історичного досвіду становлення української моделі гендерного паритету підтверджують, що українському народові притаманні *гендерні традиції щодо єдності і рівноправності жінок і чоловіків у справах власної держави*, які є глибокими, їх не вдається стерти нашим ворогам з історії нашої держави і з пам'яті нашого народу. Це код української нації, його фундаментальна філософська основа.

Як стверджують генетики, «українці несуть в собі певний генетичний код нації, який створився на протязі віків та відображається в їх життєдіяльності, менталітеті та суспільному житті, формує їх національний характер. У більшості досліджень до типових рис українського характеру відносять: демократичність, волелюбність, емоційність, що виявляються у музичності, наближеності до природи, культурі жінки і родини, релігійності, толерантності до інших народів, працелюбстві, гостинності тощо. Незмінним для усіх поколінь українців залишається романтизм та поетичне світобачення. Це те все, що робить українську націю неповторною та унікальною» [13].

Тобто, історичний досвід становлення гендерної демократії в Україні ґрунтується на традиції українського народу щодо паритетного (рівного) становища обох статей (жінок і чоловіків) у сім'ї, суспільстві та державі, залежить від способу організації політичної влади в державі, рівня її демократичності та зрілості суспільства.

Тому нині, в незалежній демократичній Україні радянські гендерні стереотипи мають бути подолані і повернуті гендерні традиції українського народу. Це можливо за умов розвитку і саморозвитку свідомості кожного громадянина нашої держави, зокрема публічних службовців і політиків, від яких залежить формування і реалізація гендерної політики.

Ці чинники (свідомість і подолання гендерних стереотипів) є базовими у збереженні гендерних традицій українського народу і формують другу групу чинників – політичну волю та відповідальне ставлення за виконання гендерних зобов'язань.

Розглянемо на прикладі реалізації гендерних зобов'язань стан сформованості політичної волі у вітчизняних публічних службовців і політиків, зокрема тих, що визначені у Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року [9]. Серед них – чотири гендерні цілі:

- «забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат» (п. 1.5);
- «сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх» (п. 1.8);
- «скорочення нерівності» (п. 1.10);
- «сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях» (п.1.16).

Кожна із зазначених цілей є базовим орієнтиром для розроблення відповідних проєктів і програм, нормативно-правових актів, які сприятимуть забезпеченню збалансованості економічного, соціального, екологічного вимірів сталого розвитку України, зокрема для реалізації 17-ти глобальних цілей до 2030 року розроблено «169 відповідних завдань та 232 унікальні індикатори, які створюють належну основу для проведення роботи з відновлення на державному та регіональному рівнях» [11], які є невід'ємною частиною Плану повоєнного відновлення нашої держави.

Зазначимо, що до початку повномасштабної війни з РФ у лютому 2022 року, Україна стабільно просувалась у досягненні 15-ти із 17-ти Цілей сталого розвитку. «Найбільший успіх був досягнутий у скороченні бідності. Добровільний національний огляд України за 2021 рік показав зниження рівня

бідності з 58,3% у 2015 році до 43,2% у 2018 році. Однак ці позитивні тенденції змінилися: попередні прогнози ПРООН свідчать про те, що до 90% населення України може зіткнутися з бідністю чи бути вразливими до бідності, якщо ця війна триватиме ще один рік» [11].

Війна з РФ продовжується, що призводить до нових гендерних викликів. І тому важливим постає політична воля парламентарів, керівників держави, політиків щодо виконання гендерних зобов'язань у цих складних умовах. Не достатньо лише ратифікувати всі основні міжнародні договори з питань гендерної рівності та прав жінок, необхідно розробити відповідні ефективні механізми їх дотримання.

Тому для фактичної реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в умовах війни з РФ і повоєнного відновлення України необхідно спрямувати зусилля на зміцнення інституційного механізму щодо забезпечення гендерної рівності та комплексного підходу до ліквідації будь-яких перешкод для державного реагування на гендерну нерівність і дискримінацію. Адже, Конституція та закони України гарантують рівність чоловіків та жінок у всіх сферах життя.

Важливими у цьому плані є нові завдання для органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які визначенні Планом відновлення України: «інтеграція гендерних аспектів у страте-

гічне планування та національні пріоритети всіх реформ, що відбуваються; зміцнення державних інститутів на національному та місцевому рівнях; аналіз та перегляд нормативно-правової бази стосовно ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат з метою ефективного дотримання та реалізації законодавства; прийняття й удосконалення стратегій та обов'язкових для дотримання законів з метою просування гендерної рівності й розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток на всіх рівнях» [8].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Гендерні традиції українського народу щодо рівності прав і можливостей чоловіків і жінок у справах держави, суспільства, родини і сім'ї знайшли своє відображення у віковій історії нашої держави, характеризують код української нації і мають продовження у сучасних умовах розвитку України та її повоєнного відновлення. Визначено, що важливим у цьому є формування свідомості українських громадян щодо подолання гендерних стереотипів та політичної волі парламентарів, керівників держави і публічних службовців щодо виконання ними гендерних зобов'язань. Розв'язання гендерних проблем вимагає від них професійних знань і професійного аналізу гендерної проблематики, що є перспективним напрямом наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бучин М.А., Данчук Г.Д. Квотування як інструмент забезпечення принципу гендерної рівності у виборчому процесі. *Регіональні студії*, 2022. № 29. С. 35-39. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/41969/1/20220613_183126.pdf#page=35
2. Бучин М.А., Данчук Г.Д. Гендерна рівність у політичній сфері як одна із складових реалізації цілей сталого розвитку ООН. *Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 1 (57). 2023. С. 56-61. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/280790/274952/>
3. Гендерний аналіз в управлінні соціальним розвитком в умовах збройної агресії Росії проти України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2022. Том 1. № 61. С. 132-143. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/21193-Article%20Text-38098-1-10-20230109%20\(2\).pdf/](file:///C:/Users/User/Downloads/21193-Article%20Text-38098-1-10-20230109%20(2).pdf/)
4. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг. ред. Левченко К.Б. / Г.Г. Жуковська, К.Б. Левченко, О.О. Остапенко, О.І. Суслєва. Київ, 2020. 186 с. URL: https://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/2_viddil/gender/,
5. Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). Х.: Основа, 1997. 442 с.
6. Індекс гендерного розриву: в Україні та світі. URL: <https://kpi.ua/2019-kr8-2>
7. Основи гендерної політики в парламентській діяльності: навчальний посібник. / за заг. ред. В.А. Гошовської. К.: НАДУ, 2011. 100 с.
8. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>
9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text/>
10. Список країн за ВВП (номінал). <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
11. Цілі сталого розвитку – невід'ємна частина Плану відновлення України. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/tsili-staloho-rozvytku-nevidyemna-chastyna-planu-vidnovlennya-ukrayiny/>
12. Черняхівська В.В. Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету. *Державне управління: удосконалення та розвиток* № 10, 2016. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1012/>
13. Що в собі приховує код української нації. URL: <https://www.0532.ua/news/620163/so-v-sobi-prihovue-kod-ukrainskoi-nacii/>.
14. Що таке Цілі сталого розвитку? URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
15. Gender Gap – 2021: Розрив збільшується, Україна втратила 15 позицій. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/gender-gap-2021-rozryv-zbilshuyetsya-ukrayina-vtratyla-15-pozytsij>